

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԼԵՌՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ
«ԺԱՉԱՆԾԻՆ» ՆՈՐԱՎԷՊԸ
ԶՈՒԳԱՀԵՌԻ ՄԵԶ

Տաբեյիկ Մերջանեան

ԵՊՀ հայ բանասիրութեան ֆակուլտետի
ակադ. Հր. Թամրազեանի անուան
հայ գրականութեան պատմութեան
ամբիոնի հայցորդ

Լեւոն Բաշալեանը գեղագետի իր իւրօրինակ դիտողունակութեամբ և իրողութիւնը հասարակական ընդհանուր պատկերից առանձնացնելու կարողութեամբ կանգնած է 19րդ դարավերջի և 20րդ դարակարգի արեւմտահայ գրականութեան անցումային շրջանի զարկերակի վրայ: Ժամանակների արագընթաց զարգացման արդիւնքում գրական ասպարէզ էր գալիս նոր սերունդը: «Գրական սերունդ» հասկացութիւնը արեւմտահայ գրականութեան համար պայմանականօրէն է ընդունելի, որովհետեւ որոնումների մէջ գտնուող և դեռ չկայացած գրողն արդէն իսկ անցեալի գրող էր դառնում (Արփ. Արփիարեան, Գրիգոր Զօհրապ): Յատկանշական է, որ յիշեալ ժամանակահատուածում իրապաշտ գրողը դառնում էր պակաս պահանջուած, բայց այդ ուղղութեան թողած աւանդները շարունակում էին զբաղեցնել գրական շրջանակների ուշադրութիւնը: Սա նշանակում է, որ արեւմտահայ գրականութիւնը գնում էր ամբողջացման ճանապարհով:

Հեղինակի առաջին իսկ նորավէպերն ապացուցում էին, որ այս նորայայտ գրողը ճիշտ է ըմբռնել ժամանակաշրջանի գաղափարագեղարուեստական իւրայատկութիւնները: Այս իմաստով Արփ. Արփիարեանը իրաւացիօրէն նկատել է. «Լեւոն Բաշալեան ընդհանուր ուշադրութիւն սկսած էր գրաւել: Իր առաջին նորավէպն, որ հրատարակուեցաւ ընդհատուած չորս «Մասիս»ներուն մէջ, հրապարակ համաձայն էր դիտող, զգացող գրագէտ մը» (1)*:

Խնդրոյ առարկայ նորավէպը, որն առաջին անգամ լոյս է տեսել «Մասիս»ում 1890 թուականին, մարդու հոգեբանութեան մէջ տեղի ունեցող բեկումնային փոփոխութիւնների արծարծումների իմաստով նոր և տեսակի մէջ

եզակի ստեղծագործութիւն է, որովհետեւ Գրիգոր Զօհրապից դեռ երկու տարի առաջ Բաշալեանն արդէն գեղարուեստականացրել էր «խաշախճու» (այինկաճու՝ ծխախոտի մաքսանեցիկ) ազգային, դիմացկուն և մարտնչող հոգեբանութիւնը: «Ուրիշ պատերազմներու նախագագացութեամբ ալ մտահոգ՝ իր պատմըւածքներովը ազգին մարմնական կորովը կը պանծացնէր ու կը սիրցնէր» (2), գրել է Արփիար Արփիարեանը:

Ակնյայտ է, որ խնդրոյ առարկայ ստեղծագործութիւնում դրուած է «փախստեայ ծխախոտի» մաքսանեցութեան խնդիրը: Զուգահեռներ անցկացնելով այս և Գրիգոր Զօհրապի «Այինկա» նորավէպի միջև՝ առաջին հայացքից թուում է՝ չկայ որեւէ տարբերութիւն, բայց ուսումնասիրութիւնն ի յայտ է բերում հեղինակների տարաբեւեռ մեկնակէտերը: Լեւոն Բաշալեանը յայտնաբերում է կենսական պայմաններում գուցէւ չդրսեւորուող, բայց բացառիկ իրադրութիւններում ի յայտ եկող բնատուր, անխառն, ազգային, անխաբար հոգեկերտուածքը, իսկ Գրիգոր Զօհրապը գնում է հոգեբանական այն փոփոխութիւնների ճանապարհով, որին ենթարկուում է մարդն իր կայացման ընթացքում: Այլ խօսքով՝ եթէ Զօհրապը յայտնաբերում է հոգեբանական աննկատ, բայց մեծ տեղաշարժերի արդիւնքում ձեւաւորուող հոգեբանութիւնը, ապա Բաշալեանը՝ անհատի աղաւաղուող, բայց չանհետացող հոգեկերտուածքը:

Լեւոն Բաշալեան նորավիպագիրը մի փոքր տարբերում է արեւմտահայ միւս նորավիպագիրներից: Նա ընդհանուր համապատկերի մէջ առանց ընդգծուած երանգների ստեղծում է այնպիսի կերպարներ, որոնք իրենց հոգեբանութեամբ հակադրելի են արեւմտահայ իրողութիւններին: Տուեալ դէպքում՝ Համբարձում Քիրեճեանի («Խաշախճին») կերպարը հակադրելի է Յակոբոսի և Սահակի («Այինկա») կերպարներին: Զօհրապն իր նորավէպում աւելի շատ շեշտադրում է միմեանց հակադրուող հոգեբանութիւնները (եղբայրներից մէկը այինկաճի է, մյուսը՝ րեժի, իսկ Պերճուհին՝ այինկաճու դուստր): Ակնյայտ է, որ արեւմտաւերոպական նորավիպագրութեան մէջ լայն տարածում գտած սիրային եռանկիւնին ընդունուած էր արեւմտահայ համապատասխան ժանրում, որովհետեւ այդ հեշտ ճանապարհով կարելի էր ստեղծել

դրամատիկական իրավիճակ և կերպարներից մեկի ճակատագրի հանգուցալուծմամբ աւարտին հասցնել այդ դրամատիկը: Այս իմաստով համոզիչ է Յակոբ Օշականի այն տեսակետը, ըստ որի՝ գործողութեան արագութիւնը տիրապետող է նորավէպում (3):

Անհամեմատ աւելի դժուար է, երբ այդ եռանկլինին չկայ, և մարդու հոգեբանութեան մէջ են տեղի ունենում բախումները: Լեւոն Բաշալեանը, չունենալով հերոսին և նրա հուզաշխարհը դիտարկելու զօհրապեան նրբութիւններն ու հմտութիւնները, իր այս նորավէպով զարմանալի յայտնագործութիւններ են կատարում մարդկային հոգու «տիեզերագիտութեան» մէջ: «Եթէ Զօհրապ նորավէպի իշխանն է, Բաշալեան՝ գեղարւեստական արձակի Կի Տը Մոբասսանն է» (4), գրում է Հ. Պարիկեանը:

Գրիգոր Զօհրապի Յակոբոսն այինկանի է, և սա նրա ինքնութիւնն ու հպարտութիւնն է: Հեղինակն իր նորավէպում չի խորացնում թուացեալ հպարտութեան տակ թաքնուած ցաւի և հիասթափութեան, զգացողութեան և վայելքի դրսեւորումները: Նա նոյնիսկ չի խօսում Յակոբոսի և Պերճուհու սիրոյ մասին, որովհետեւ աղջիկը թէւ հասարակական հանգամանքների պարտադրանքով նշանուել էր Յակոբոսի հետ, այնուամենայնիւ սիրում էր Սահակին: Մեծ փորձութեան առկայութեան պայմաններում սերն իր ամբողջութեամբ գիտակցվում է. «...իմ սէքս ամուր է աս երկաթին պէս, քուկը... ծառի մը ոստին պէս ամեն դի կը ծռի, պզտիկ եղբօրմէն մեծ եղբօրը, Սահակէն Յակոբոսին կը դառնայ» (5):

Սահակի այս դատումը կարող էր լինել արթնացման ազդակ, ինչի շնորհիւ Պերճուհին չէր ամուսնանայ Յակոբոսի հետ, եթէ անգամ չլինէր եղբայրների ընդհարումը: Զօհրապի նորավէպի փոքր ինչ թուլացումը պայմանաւորուած է հենց այս ընդհարման ու Սահակի սպանութեան հետ: Ըստ էութեան, փոքր եղբայրն իր խօսքով ու մահով վերջնականապէս գիտակցութեան բերեց երջանկութեան և դժբախտութեան ամբողջ փիլիսոփայութիւնը: Գիշտ է, հեղինակը փորձում է բացայայտել այս առեղծուածային պատմութիւնը, սակայն վերջինս նորավէպի վերջում էլ մնում է չբացայայտուած, որովհետեւ՝ «Պերճուհին սեւեր հագնող աղջիկ մըն է որ չ'ամուսնանար. իր նշանը ետ եղաւ առանց պատճառը

հասկցուելու» (6):

Ի հակադրութիւն Զօհրապի՝ Լեւոն Բաշալեանը՝ յանձին Համբարձումի, ցոյց է տալիս այինկանու (խաչախճու)՝ արտաշխարհում տեղի ունեցող փոփոխութիւնների արդիւնքում ի յայտ եկող հոգեբանութեան դրսեւորման կերպերը: Տղայի հայրը մահացել է, իսկ ընտանիքը ապրում է ծայրայեղ աղքատութեան մէջ: Լեւոն Բաշալեանը, սոցիալական կեանքի խնդիրներն ու թշուառութիւնը դիտարկելով իբրեւ միջոց, ցոյց է տալիս, թէ ինչպիսին է մարդու հոգեբանութիւնը՝ պարտուող, թէ՞ մարտնչող: Համբարձումը հանգամանքների բերումով կանգնում է մաքսանենգութեան ճանապարհի վրայ. «Այդ միջոցին էր որ իր դպրոցական ընկերներէն մին, որ ետքէն իր սէքրի բանդալոնը ապա բոթուռի փոխած էր եւ որուն ինչպէս ապրիլը ոչ ոք գիտէր, իրեն առաջարկեց փախստեայ ծխախոտ վաճառել...» (7):

Ի պատիւ Բաշալեանի՝ այս նորավէպում չի քննադատուում բուրքական իրականութիւնն ու նրա օրէնքները, որովհետեւ հեղինակը գիտի, որ աշխարհում, առաւել եւս Թուրքիայում, արդարացի օրէնքներ չեն լինում, համենայն դէպս՝ մարդու ընկալումների սահմաններում: Ուղղակիօրէն չխօսելով իր ժամանակաշրջանի քաղաքական կեանքի անցուդարձերի մասին՝ գեղարուեստական նրբին եղանակների միջոցով նորավէպում աննշան ակնարկ կայ Ֆրանսիայի նկատմամբ, որովհետեւ ծխախոտի մաքսանենգութիւնը Թուրքիա եւ բերել ֆրանսիացիները. «Ծխախոտ փախցնելը, Րէժիի դէտերուն խիստ հսկողութեան տակ, դիւրին գործ չէ» (8):

«Փախստեայ ծխախոտի» տեղափոխման հերթական գիշերը Համբարձումի համար ճակատագրական է դառնում: Ի տարբերութիւն Գրիգոր Զօհրապի՝ Լեւոն Բաշալեանը, շատ լաւ իմանալով պարտադրանքի խորհուրդը, իր հերոսին չի տանում օրէնքներին հակադրուելու ճանապարհով: Երբ «րէժիի դէտերը» նրան շրջափակում են, տղան իրեն սպառնացող վտանգի հետ մէկտեղ յիշում է նաեւ իր անցկացրած թշուառ ու կիսասոված կեանքը, մօր տառապանքները: Ըստ էութեան, սա էր «մահը», որի միջով տղան արդէն անցել էր: Հիմա նրան նորից մղում են դէպի «մահ»: Համբարձումն զգում է, որ այսպէս մահանալն աւելի հեշտ է, քան սովամահ լինելը: Խաչախճին իր մարտնչող հոգեբանութեամբ

կռահում է, որ ինքը գնալու է մահուան ծանր ճանապարհով, եթե, ի հարկե, չյաղքահարի այս «թեթե» Գողգոթան: Կեանքի և մահուան սահմանագծին յայտնում մաքսանենգի հոգում տեղի է ունենում հոգեբանական կաշվակնային փոփոխություն. մինչ այդ ճանապարհներին վախեցող և թաքնուող խաչախճին կեանքի օրհասական պահին դրսևորում է մարտնչողի հոգեբանություն. նա կրակում է հսկիչներից մեկին, իսկ երկրորդ զարկը գետին է գլորում հենց խաչախճուն:

Այս նորավեպում հեղինակը ցոյց է տալիս խաչախճու տեսակի հոգեբանական մաքրությունը: Անկախ ունեցումների տեսակից, քանակից և ձեռք բերելու ճանապարհից՝ մարդն իր մեջ ունի մի տեսակ, որը զուտ մարդկային է: Լեւոն Բաշալեանը ոչ թե գնացել է դասի և դասակարգի խնդիրները քննելու, այլ դրանցում տեղի ունեցող հոգեբանական ազդակները բացայայտելու ճանապարհով: Այս իմաստով անհամոզիչ է Ս. Մանուկեանի առաջադրած տեսակետը, ըստ որի՝ հեղինակը դատապարտում է սոցիալական կարգերը որպես չարիքների աղբիւր (9):

Ընդհանրացնելով վերոգրեալը՝ կարելի է ասել, որ արեւմտահայ նորավիպագրութեան համար առանցքային դարձած հոգեբանական դրսևորումների արժարժումները այս հեղինակի խնդրոյ առարկայ նորավեպում ձեռք են բերում բոլորովին այլ շեշտադրումներ: Լեւոն Բաշալեանն իր այս նորավեպում գեղարվեստի նիւթ է դարձրել մարդու դիմացկուն, մարտնչող, բնատուր և անխառն հոգեբանութեան դրսևորումները: Թէեւ նորավեպում հեղինակը խօսում է գէնքի գործածութեան, քաջութեան և համարձակութեան մասին, այդուհանդերձ դա չի եղել նրա գերխնդիրը: Համբարձումը, լինելով իր նախաստեղծ և անխառն վիճակի մէջ, թէկուզեւ կեանքի գնով, երբեք չի պարտուում: Թոյլ բնագոյնը ունեցող մարդիկ հեշտ են կարողանում յարմարուել հասարակական կեցութեան օրէնքներին: Այդ բնագոյնը ոչ թէ նրանց բոլորութիւնն են, այլ տեսակի տարբերութիւնը: Մէկը օրինապաշտ քաղաքացի է, միւսը՝ ոչ: Խնդիրը բնաւ առաջինի խելացիութեան կամ երկրորդի անգիտութեան մէջ չէ, այլ մարդկանց տարաբնոյթ բնագոյնի: Մարդկային էութեանկանութիւնները երբեք չեն կրկնուում: Ըստ հեղինակի գեղագիտութեան՝ մարդն իր բնոյթով հակուած է յաղքահարել կեանքի

պարտադրած ցանկացած արգելանք:

Բանալի բառեր - նորավեպ, խաչախճի (այինկանի՝ ծխախոտի մաքսանենգ), մարտնչող հոգեբանութիւն, անխառն հոգեկերտուածք, կայացման ընթացք, յուզաշխարհ, մեծ փորձութիւն, էութեանկանութիւն

Ծանօթագրութիւններ

1. Արմ. Արփիարեան, «Մասիս» 1884-1893, Գ. «Հայրենիք», Կ. Պոլիս, 1893, բխ 356:
*Այս և հետագայ միւս բոլոր մէջբերումների ուղղագրութիւնն ու կետադրութիւնը հեղինակային է:
2. «Բանքեր գրականութեան եւ արուեստի», գիրք Բ, 1904, էջ 175:
3. Տեւ Օշական Յ., «Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան», հ.6, Արուեստագէտ սերունդ, Պէյրոս, Տպ. «Համագգային», 1968, էջ 255:
4. Պարիկեան Հ., «Լեւոն Բաշալեան», Հալէպ, 1970, էջ 122:
5. Զօհրապ Գր., «Երկերի ժողովածու» չորս հատորով, հատոր Ա, «Գեղարուեստական երկեր, նորավեպեր, դիմանկարներ», աշխատասիրութեամբ Ալբերտ Շարուրեանի, Երևան, ԳԱԹ հրատ., 2001, էջ 138:
6. Նոյն տեղում, էջ 140:
7. Բաշալեան Լ., «Երկեր», Անրիկիաս, Տպարան Կիլիկիոյ կարողիկոսութեան, 1994, էջ 54:
8. Նոյն տեղում, էջ 54:
9. Տեւ «Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն», հ. 4, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, էջ 486:

TATEVIK MERDJANYAN. Новелла Левона Башаляна "Контрабандист Сигарет" в параллелях. - Цель настоящей статьи - исследовать новеллу Левона Башаляна "Контрабандист сигарет" в контексте западноармянской новеллистики. Армянские литературоведы не-ред-ко обращались к названной новелле, но почти не рассматривали ее в указанном аспекте. Основная задача статьи - рассмотреть названную новеллу и новеллу Григора Зог-ра-ба "Контрабанда" в плане идейно-художественных параллелей. Показано, что Л. Башалян, в отличие от своего современника, посредством анализа социальных проблем художественно раскрывает психологию борющегося и не сдающегося человека. Л. Башалян с присущей ему наблюдательностью и острой видения удалось не только отобразить внутренний мир и неповторимую сущность своего героя, но и показать разно-полюсные проявления сильных и слабых сторон его натуры.

Ключевые слова - новелла, контрабандист сигарет, психология борца, цельный духовный облик, процесс становления, эмоциональный мир, великое испытание, сущность

TATEVIK MERJANYAN - Novelette "The Khachakhchi" by Levon Bashalyan in Comparison. The aim of the current publication is to observe the novelette "The Khachakhchi" by Levon Bashalyan in the context of West Armenian short stories. Armenian literary criticism has several times turned to this novelette under discussion, but it has almost never referred to the above mentioned problem. In this study we've focused on the ideological/fictional correlations between this novelette and the novelette "Ainka" by

Gr. Zohrap and have concluded, that unlike his contemporain, Levon Bashalyan observes the social issues and through that mean turns into fiction the fighting and none defendant psychology of an individual. Due to his keenness and alertness L. Bashalyan managed to reveal not only the literary heroes' inner world and unique essence, but also to perceive the polar expressions of weak and strong characters.

Key words - novelette, khachakhchi (ainkachi, i.e. tobacco smuggler), fighting psychology, pure mentality, formation process, emotional world, great trial, essence.



Լեւոն Բաշալեան



Գրիգոր Զօհրապ

ԿԱՆՈՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԿՐՏՉԻ

մարգարե բարձրելոյն եւ գթագաւոր զինաւոր. որ եւ ի ծնունդս կանանց մեծ կոչեցաւ զօրութիւնըս հոգեւորըս պատւեսցուք:

Զմիածնին կարապետ եւ ըզբանին ըզճայն. որ յորովայնէ գժրիստոս յառաջ գուշակեաց. զօրինութիւնըս հոգեւորըս պատուեսցուք:

...Զուարճանայ այսօր եկեղեցի քո Քրիստոս ի տօնախըմբել զօր յիշատակի կարապետին քում Յովհաննու, սովաւ զքեզ միշտ օրհնենք Աստուած հարցըն մերոց:

Որ մեծ ի ծնունդըս կանանց ի քէն վրկայեցաւ, ի յորովայնէ յառաջ գուշակեաց զանճառ քո զմարդեղութիւն, սովաւ զքեզ միշտ օրհնենք Աստուած հարցըն մերոց:

Յոր վեցքեւեան սրովբէքն ոչ իշխեին հայիլ ի փառըս քո Քրիստոս. սա արժանապէս ձեռնադրեաց ըզքեզ ի յորճանսն Յորդանանու. սովաւ զքեզ միշտ օրհնենք Աստուած հարցըն մերոց:

Ըզտէր օրհնեցէք եւ բարձր արարէք զնա յափտեան:

Զկարապետին Յովհաննու կատարելով ըզյիշատակս. անդադար ձայնի զաստուած հայր օրհնեցէք եւ բարձր արարէք զնա հարցըն մերոց:

Զերանեալ Մըկըրոչին մեծարելով ըզտօնս. հոգեւորական ձայնի գժրիստոս թագաւորն օրհնեցէք եւ բարձր արարէք զնա յափտեան:

Յանապատի բարբառոյ ձայն, եւ աւետաւոր արքայութեանն. ընդ նմին ըզճըշմարիտ սուրբ հոգին օրհնեցէք եւ բարձր արարէք զնա յափտեան:

